НТШ. Т. 5); Акты, относящиеся к истории Западной России. СПб., 1851. Т. 4.

Острозькі письменники кінця 1590-х років

«Апокризису» (тепер пишуть «Апокрисис») присвячено монографічну працю: *Яременко П. К.* Український письменник полеміст Христофор Філалет і його «Апокрисис». Львів, 1964 Тут багато запізненого на кілька століть антикатолицького та антиуніатського пафосу, взагалі характерного для «доперебудовних» праць цього літературознавця, обмаль нової аргументації (зокрема, на користь гіпотези Й Третяка про авторство Мартина Броневського), але досить прихованої компіляції праць старих дослідників. П. К. Яременко рішуче заперечує твердження, що анонім написав твір на замовлення, отримавши за нього «село» Але що протиставляє він свідченням сучасників, наведеним і в Грушевського? Тільки «читання в серці» Філалета: твердження це суперечить «самому духові „Апокрисиса», його патріотичній пристрасності, ідейно-політичній загостреності, переконаності». Зопалу відкинувши й саме протестантство анонима, автор зрештою зупиняється знов таки на риторичному вирішенні питання: «Головне в тому, що Філалет сміливо виступає проти усякого гноблення...» і т. п. А втім, було з'ясовано, що польський текст «Апокрисиса» надрукував у Кракові антитринітарій Олексій Родецький: *Исаевич Я. Д.* Преемники первопечатника. М, 1981. С. 11. Думку С. Т. Голубєва, підтриману згодом М Возняком, що перекладачем «Апокрисиса» українською мовою міг бути Клірик Острозький, П К. Яременко в авторефераті докторської дисертації приписує собі: *Яременко П. К.* Исследование украинской полемично-публицистической литературы конца XVI — начала XVII ст. ст. («Слово... о папах блудных», Г. Смотрицкий, Ст. Зизаний, Хр. Филалет, Клирик Острожский, «Перестерога»). Доклад о содержании опубликованных работ... К, 1966 С. 18.

Основна література про «Апокрисис»· *Махновець.* Давня .. С 222—223, 593—595, 435—436 Уривки із староукраїнського перекладу за виданням ППЛ надрукували О І. Білецький (*Білецький.* Хрестоматія .. С. 118—123) та В. С. Харитонов (Укр література XIV—XVI. С. 289—305, 554—555).

«Православним полемістом, закритим псевдонімом Гел. Діплица», був, як з'ясував чеський дослідник Е. Шмурло, протестант Євстахій Гізель (*Исаевич Я. Д* Преемники первопечатника С 127—128)

Думці Грушевського про «колективність» постаті Клірика Острозького протистоять новіші гіпотези М С. Возняка та П. К. Яременка. Перший ототожнює його з Іовом (Іваном) Борецьким (*Возняк М С.* Письменницька діяльність Іова Борецького на Волині і у Львові. Львів, 1954, С. 64—68). Другий вважає, що за цим псевдонімом ховався Гаврило Дорофейович, відомий друкарський діяч кінця XVI — початку XVII ст. (*Яременко П. К.* Герасим Смотрицкий. С. 67, *Його ж.* Исследование украинской полемично-публицистической литературы. С. 19—20). Останню гіпотезу підтримав Я Д. Ісаєвич, бо Гаврило Дорофейович був «клініком, але не священиком і не монахом» (*Исаевич Я. Д.* Преемники первопечатника. С. 13. Див. також· *Запаско, Ісаєвич* Пам'ятки... № 37, 44. С 31—32). Треба зазначити, що творчість самого Гаврила Дорофейовича залишається практично невивченою Див : *Коляда Г. І.* Гаврило Дорофеєвич, український літератор XVII ст. // РЛ 1958 № 3 С. 49—59. У свою чергу, В П Колосова вважає «найвірогіднішим припущення про авторство Мелетія Смотрицького» (Укр. література XIV—XVI .. С. 552).

Бібліографію питання див : *Махновець.* Давня . С 434—436 Твори Клірика Острозького у скороченні передруковано В. П. Колосовою. Укр. література XIV—XVI. . С. 254—288, 552—554.

Дем'ян Наливайко як прозаїк після виходу в світ праці Грушевського практично не вивчався. Єдине, що з'явилося друком,— розвідка К. Копержинського, про яку згадує історик: *Копержинський К.* «Лекціи словенскія Златоустаго от бесѣд евангельских от иерея Наливайка выбраніе» // Сб. статей в честь академика А. И. Соболевского. С. 381—385. Бібліографія: *Махновець.* Давня... С. 429—430.

У тексті розділу автор посилається, між іншими, на такі видання: *Голубев С.* Библиографические замечания о некоторых старопечатных церковнославянских книгах, преимущественно конца XVI и XVII столетий // Труды Киев. духовной академии. 1876. № 1. С. 121—161; *Осинский А.* Мелетий Смотрицкий, архиепископ Полоцкий. К., 1912 (Окремий відбиток з Трудів Київської дух. акад., 1911. № 7—8, 9—12).

Потій

Розділ становить цікаву спробу об'єктивного розгляду особистості, громадської постаті та літературної спадщини людини, ім'я якої стало одіозним не тільки в православній публіцистиці кінця XVI — початку XVII ст. «Автократична вдача» Іпатія Потія, те, що в релігійній полеміці він покладався на силу католицької держави, його методи боротьби, «вульгарний, лайливий тон» його полеміки не повинні відвертати нас від вивчення спадщини цього письменника — так само, як не знеохочують істориків російської культури людські якості видатного її діяча, а заразом тирана і патологічного вбивці Івана Грозного.

Дуже неповну бібліографію див.: *Махновець.* Давня... С. 466—471.

«Перестороги»

Розділ містить новаторське розуміння «Перестороги» як «певного роду історіософії, так би сказати — української Теодіцеї XVI—XVII вв.» Водночас заключне порівняння твору із «Словом о законі і благодаті» дає читачеві змогу зазирнути до методологічної «святая святих» дослідника: його непокоїть складність установлення прямих зв'язків між літературою Київської доби і XVI—XVII ст., і він проводить цей зв'язок немов п о н а д відмінностями форми творів та літературних шкіл, але на рівні «прояву розбудженої мисли», спроб «звести в цілість різнородні прояви життя і дати їм розв'язку і ключ», а також на рівні типологічно близького «поборювання» та «нейтралізації» аскетичних східних впливів письменниками XI та початку XVII ст. Звідси два важливі для реалізації генерального задуму „Історії української літератури" висновки. Перший — поява в „Пересторозі" «ідеї активного політичного громадянства — «річі-посполитої народу Руського», для котрого віра, конфесія, церков — се тільки одна із функцій, знаряд його політики». Отже, національна ідея сприяла секуляризації культури. А з цим пов'язаний другий висновок: у „Пересторозі" втілено „ідеологію нового часу", заповідь „громадської активності і боротьби", шляхом якої, незважаючи на „пароксизми церковної реакції", і піде далі українська культура.

Ця висока нота, взята дослідником, не зацікавила його наступників у вивченні „Перестороги", котрі займалися більше пошуками її автора. М. С. Возняк знайшов його в особі Івана Борецького (*Возняк М. С.* Письменницька діяльність Івана Борецького...). Цю гіпотезу обережно підтримано в праці: *Загайко П. К.* Українські письменники-полеміст кінця XVI — початку XVII ст. в боротьбі проти Ватікану і унії. К., 1957. С. 62—68. П. К. Яременко без особливої, як завжди в його працях, аргументації висунув гіпотезу про авторство «діяльного братського пресвітера і талановн-